

İnsan kapitalının inkişafı və təhsil problemləri

Müəssisimiz təhsil eksperti dos. İlham Əhmədovdur.

- "İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsi, daha yaxşı gələcəyin qurulması" mövzusunda həsr olunmuş Ümumdünya Sərgisinin ("Expo-2025") Azərbaycanla keçirilməsinə dair ölkəmizin təşəbbüsünü necə qiymətləndirirsiniz? Bu tədbirin Bakıda keçirilməsi təşəbbüsü müsbət hall edilərsə, "Expo-2025" strateji baxımdan Azərbaycana nə verə bilər?

- Bu, çox gözəl təşəbbüsdür, belə bir tədbirin ölkəmizdə keçirilməsinə beynəlxalq səviyyədə dəstək verilməsi çox yaxşı olardı. Bu halda tədbir, çox ehtimal ki, nüfuzlu alimlər, dünyanın tanınmış universitetlərinin və şirkətlərinin nümayəndələri, insan resurslarının idrəedilməsi sahəsində yüksək səviyyəli menecerlər (TOP menecerlər) qatılacaqlar. Belə bir tədbirin ölkəmizdə keçirilməsi üçün, yaqın ki, kompleks hazırlıq tədbirlərinə də ehtiyac olacaq: həm təşkilati hazırlıq, həm də ölkəmizdə təhsilin və elmin səviyyəsini qarşıdakı 7 ildə elə bir səviyyəyə çatdırmaqlıq ki, qonaqlarla öz müsbət təcrübəmizi bölüşə bilək, onlara insan kapitalının inkişafı sahəsində maraqlı innovasiyalar təqdim edə bilək. Belə müsbət təcrübə 1-2 universitetdə və ya 1-2 məktəbdə yox, təhsil müəssisələrimizin əksəriyyətində mövcud olmalıdır, çünki "tək əldən əs çıxmaz".

İnsan kapitalının inkişafı mövzusu ölkəmiz üçün yeni deyil. Xatırlayırınsızsa, hələ 2003-cü ildə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyev ilk dəfə prezident seçildikdən az sonra Cenevrədə "İnformasiya cəmiyyəti quruculuğu üzrə ümumdünya sammiti"ndə iştirak etdi və orada maraqlı məruzə etdi. Bu məruzədə cənab prezident qeyd etdi ki, «...uşaqlarımız bilikli olmalı, dünyada gedən prosesləri izləməli, yeni texnologiyalara sahib çıxmalıdır. ...İnsan kapitalı inkişaf etmiş ölkələrin indiki durumunu müəyyən edən amildir. Həmin ölkələr təbii resurslar hesabına yox, intellektual potensiala, yeni texnologiyaların icad olmasına, təbii qüvvəyə görə inkişaf edirlər. Biz də bu yolu seçməliyik». Sonrakı dövrlərdə hər zaman insan kapitalının inkişafı məsələləri ölkəmizdə gündəmdə olmuşdur. Görünür gözəlmiş qərarın qəbul edilmişində bu amillər nəzərə alınacaqdır.

Bu gün Azərbaycan Respublikası qarşısında duran strateji vəzifə sosial-iqtisadi həyatın modernləşdirilməsi, beynəlxalq təcrübə və elmi innovasiyaların sosial-iqtisadi həyatda uğurlu tətbiqidir. Bu məsələlərin həlli məhz insan kapitalının inkişafını, insanın müasir bilik və bacarıqlara yiyələnməsini tələb edir. Bu səbəblərdən son 15 ildə ölkəmizin əsas hədəfi insan kapitalının inkişafıdır. Çünki, müasir dövrdə dövlətlərin inkişaf səviyyəsi insan kapitalının səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Təsəffüf deyil ki, BMT-nin «Minilliyin inkişaf məqsədləri» proqramında davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün müəyyən edilmiş 8 prioritet məqsədin əksəriyyəti insan kapitalının inkişafı ilə bağlıdır. Ölkəmizdə reallaşan bir çox strateji sənədlərdə, o cümlədən «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İn-

kişaf Konsepsiyası, "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası", "Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritələri" kimi strateji sənədlərin hər birində insan kapitalının inkişafı təhsilin inkişafı prioritetlik təşkil edir. Bu konseptual sənədlərin məqsədi ölkədə insan kapitalının inkişafı ilə iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafını təmin etmək, əhalinin sosial rifahını yüksəltmək, bütün istiqamətlərdə tərəqqini sürətləndirmək, inkişafın keyfiyyətə yeni modelini formalaşdırmaqdır. İnsan kapitalının inkişafı təhsilin əsas hədəflərindədir.

Azərbaycan Respublikası insan kapitalının inkişaf etdirilməsini təhsil siyasətinin əsas qayəsi hesab etməklə yanaşı, digər imkanlardan da faydalanmağa çalışır. Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan "İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsi, daha yaxşı gələcəyin qurulması" mövzusunda həsr olunmuş Ümumdünya Sərgisinin ("Expo-2025") Azərbaycanla keçirilməsi ilə bağlı təklifini irəli sürərək, növbəti vacib bir kampaniyaya imza atdı. Təklif olunan mövzunun əsas hədəfi "biz insanları - dünyada ən güclü resurs olan insan kapitalını universal müzakirəyə çıxaraçağıq" deyəndir. Bu baxımdan "İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsi, daha yaxşı gələcəyin qurulması" mövzusunda həsr olunmuş Ümumdünya Sərgisinin ("Expo-2025") Azərbaycanla keçirilməsi son 15 ildə bu sahədə görülən işlərin təbii davamı kimi qəbul edilə bilər. Bu məsələ ilə əlaqədar Paris şəhərində keçirilən tədbirdə Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyeva qeyd edirdi: "İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsi, daha yaxşı gələcəyin qurulması" mövzusu haqqıqətən hamını narahat edən bir məsələdir. Bu mövzu dövrümüzün əsas çağırışını - texnologiyanın və artan bağlılığın bəşəriyyətə təsirini əhatə edir. "Bakı Expo 2025" sərgisində düşünülmüş ki, texnologiyadan daha uzağa baxmaq, diqqətimizi rəhbərlərdən sırayı vətəndaşlara yönəldərək iqtisadiyyatların, cəmiyyətlərin və yaradıcılığın aparıcı qüvvəsi olan insanlar üzərində cəmləşdirmək mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək. Biz insanlar - dünyada ən güclü resurs olan insan kapitalını universal müzakirəyə çıxaraçağıq". Mətbuatın verdiyi məlumata görə Artıq Maliyyə Nazirliyi bu tədbirin keçirilməsinə hazırlıq üçün 7 illik təxmini büdcəni də hesablayıb - 765 milyon avro məbləğində qiymətləndirilir.

Təbii ki, reallaşması nəzərdə tutulan bu strateji məsələlər ölkəmizdə insan kapitalının inkişafına verilən diqqətin təzahürüdür. İnsan kapitalının inkişafı daha çox təhsil sektorunun üzünə düşür. Bu mənada bir daha təkrar etmək istəyirəm ki, belə bir tədbirin ölkəmizdə keçirilməsinə cəhd edilməyə təqdirəlayiq hadisədir. Qərar müsbət olarsa, hesab edirəm ki, bu tədbirə qədərki dövrdə ölkəmizdə insan kapitalının inkişafı və təhsil problemlərinə daha da çox diqqət yetiriləcək, daha çox konkret işlər görülməkdir. Bu sahədə problemlərimiz isə hələ də var.

- Ölkədə təhsilin durumu, təhsil islahatlarının vəziyyəti barədə fikrinizi bilmək istərdik.

- Müasir təhsil çox mürəkkəb və çox dinamik bir sistemdir. Bir tərəfdən təhsil çox atəllidir (kütləsi, əhatə dairəsi böyük olduğundan ətalətli də böyükdür), digər tərəfdən dünyanın indiki intensiv inkişaf tempinə uyğun olaraq təhsil dinamik inkişaf etməlidir. Belə bir deyim var: bu gün təhsilin vəziyyəti necədirsə, gələcəkdə ölkənin durumu elə olacaqdır. Bu səbəbdən təhsil bu gün bütün ölkələr üçün prioritet sahədir, bu sahədə aparılan islahatlarla naşılıq etmək təhsil sistemini, ardınca isə ölkənin bütün

digər sahələrini çox geri ata bilər. Təhsil, sözün həqiqi mənasında, fasiləsiz xarakter alıb, Hz. Peyğəmbərimiz söylədiyi kimi, bu günün təhsili beşikdən qəbir evinə qədər davam etməlidir.

Müasir təhsil fasiləsiz olduğu kimi təhsil islahatları da fasiləsiz olmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "...təhsil sahəsi daim islahat tələb edən sahədir." Bu gün inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, bütün ölkələrdə təhsil islahatları həyata keçirilir, bütün ölkələr daha mükəmməl təhsil sistemi qurmaq haqqında düşünürlər. Çünki bugünkü təhsil müasir innovasiya cəmiyyətinin texnologiya tələblərinə və gənc nəslin tələblərinə cavab vermir, müasir təhsil yeni rəqəmsal zamanın yaradıcı insanı yətimləkdə acizdir. Bill Qeyts 10 il əvvəl deyirdi ki, vaxt gələcək universitetlər İnternetlə rəqabətə girə bilməyəcəklər. Həmin dövr yetişib artıq.

Amma keçid dövrünü yaşayan ölkələrdəki təhsil problemləri inkişaf etmiş ölkələrdəki təhsil problemlərindən tam fərqlənir. Bunun bir çox səbəbi var. Əsas səbəb bu ölkələrdəki insan kapitalının və təhsilə qoyulan investisiyaların az olmasıdır. Amma əslində ən böyük investisiya imkanı məhz təhsil sistemindədir. Bu sektora qoyulan hər bir dollar on qat geri qayıdır. Təhsilə qoyulan investisiya təkcə universitetlərin təmiri, yeni məktəblərin tikintisi demək deyil. Bunların təhsilin inkişafına real təsiri azdır. Təhsilə qoyulan əsas investisiya insan resurslarına, texnologiyalara, təhsildə İT-nin tətbiqi və yeni innovasiyaların yaradılmasına, elm-təhsil-innovasiya-istehsalat (biznes) əlaqələrinin inkişafına xidmət etməlidir. Bu gün heç bir tədris korpusu olmayan və milyonlarla tələbəsi olan meqaniversitetlər var. Bu universitetlər dünyanın müxtəlif universitetlərindən tələbələr cəlb edərək milliyard dollarlarla pul qazanırlar. Çünki bu universitetlərə vaxtdan kifayət qədər maliyyə yatırılıb və sözün həqiqi mənasında, müasir təhsili mükəmməl bilən insan resursları bu universitetlərin yaradılması və idarəedilməsi proseslərinə cəlb edilib.

Son 20 il ərzində ölkəmizdə təhsil sahəsində aparılan islahatlara öləri nəzər salanda görünür ki, müasir dövrün təhsil sistemi qarşısında qoyduğu məsələlərə hələ kifayət qədər nail ola bilməmişik. Xüsusən də, yeni kurikulumla keçid prosesi və prosesin ilkin nəticələri narahatlıq doğurur. Bu prosesləri belə dəyərləndirmək olar: "Yaxşı ideyanın pis icrası". Ali təhsil sahəsindəki islahatlarla da problemlər az deyil.

Təhsildəki problemlər kompleks xarakterlidir (maliyyə, idarəetmə, kadr, elmi-metodik və texniki-texnologiyalı təminat və s.). Təhsil məsuliyyətini çox vaxt ekspertlərin verdiyi təklifləri müzakirə etmək, çıxış yolumu birgə tapmaq əvəzinə, özlərini gərginləşdirən vaxtdır, sanki hər şey öz qaydasındadır, amma vaxtında reaksiya verildisə, islahatlarla müəyyən zəruri korreksiya edilərsə, vəziyyəti qismən yaxşılaşdırmaq mümkün olardı.

- Xeyli vaxtdır ki, məktəblərimizdə kurikulum sistemi tətbiq edilir. Bu sistem özünü doğrultdu mu?

- Əslində həmişə təhsil standartlarını müəyyən qədər təkmilləşdirib, müasirləşdirib istifadə etmək olardı. Çünki pedaqoji ictimaiyyət həmin standartlarla tanış idi, müəyyən iş təcrübəsi toplanmışdı. Amma daha geniş formatda dəyişiklik etmək qərarına gəldi. Təsəffüf ki, bu dəyişiklik prosesi öncəsi lazımı hazırlıq işləri aparılmadı, layihələnmədi, strateji və taktiki məsələlərdə səhvlərə yol verildi. Mövcud resurslardan (ilk növbədə təhsil resurslarından, əvvəlki illərdə toplanmış təcrübələrdən) kifayət qədər dolğun istifadə edilmədi.

Artıq 10 ildən çoxdur ki, məktəb-

lər yeni kurikulumlarla işləyirlər və bu yöndə xeyli nöqsanlar özünü büruzə verir (standart və dərsliklərin keyfiyyəti, müəllimlərin bu prosesə hazırlığı və s.). Təhsil ictimaiyyəti kurikulum islahatını heç də yüksək qiymətləndirməyib. Digər bir problem isə yeni kurikulumun pedaqogikasının, müvafiq fənn metodikalarının kifayət qədər işlənilməsidir. Məlumdur ki, hər bir fənnin özünün tədris metodikası var. Kurikulum əsasında tədris aparmaq üçün isə metodikalar hələ tam formalaşmayıb. Pedaqoji universitetlərdə gələcək müəllimlərə ayrı-ayrı fənlərin tədrisi metodikası kursları əsasən köhnə təhsil standartları və texnologiyalarına əsaslanır. Kurikulum islahatı pedaqoji təhsillə koordinasiya edilməyib.

Hər bir islahat kimi təhsil islahatı da insanların (pedaqoji ictimaiyyətin) bu prosesə ciddi hazırlanması tələb edir. Bütün dünyada müəllimlərin ixtisasartırma və təkmilləşdirmə sistemi onlayn rejimdə təşkil edildiyi hal-

da, bizdə məktəb müəllimləri üçün nəinki müasir, heç arxaik də ixtisasartırma və təkmilləşdirmə sistemi yoxdur, necə deyirlər, köhnəsi ləğv edilib, əvəzinə adekvat yeni bir sistem yaradılıb bilməyib. Universitet müəllimlərinin ixtisasartırma və təkmilləşdirmə sistemi daha bərabər vəziyyətdədir. Belə şəraitdə müəllimləri necə maarifləndirmək, yeni biliklər vermək, islahat prosesinə fəal cəlb etmək olar? Kurikulum islahatının bürdüməsinin səbəblərindən biri də budur.

- Kurikulumu Azərbaycanın milli təhsil konsepsiyası kimi də təqdim edirlər, bu konsepsiya təhsilə nə verdi ?

- Bildiyiniz kimi, orta təhsil təhsilin fundamentidir, bu fundament zəif olarsa, ali təhsil sistemi, ümumən insan kapitalı inkişaf edə bilməz. Bu yaxınlarda 9-cu siniflərin imtahanları oldu. İmtahan nəticələri narahatlıq üçün ciddi əsas verir. Bu nəticələr uzun bir prosesin indikatorudur. Yəni, kurikulum sisteminin tətbiqində istənilən nəticələri əldə edə bilməmişik. Burada müəyyən boşluqlar mövcuddur. Artıq kurikulum sistemi ilə təhsil alan şagirdlər 2019-cu ildə universitetlərə qəbul imtahanları verəcəklər. Çox az vaxt qalıb imtahanlara. Validənləri, şagirdləri və məktəbi narahat edən məsələ budur: məktəbin verdiyi biliklərlə şagirdlər imtahanlarda yüksək nəticə əldə edə biləcəklərmi, yoxsa yenə repetitor yanına getməyə ehtiyac var? Bilirsinizmi, repetitorların əksəriyyəti uzun illərdir bu işlə məşğuldurlar və onların əksəriyyəti ənənə üzrə köhnə standartlarla işləyirlər. Köhnə standartlar və proqramlar fənyönümlü, elmyönümlüdür. Yeni kurikulum isə şəxsiyyət və qəbul imtahanlarında düşsək tapşırıqların formatı da müəllimlərə hələ tam aydın deyil. Burada müəyyən problemlər yaranı bilər. 2019-cu ildə qəbul imtahanlarında abituriyentlərin nəticələri əvvəlki illərlə müqayisədə xeyli zəif ola bilər. Əgər əvvəlki illərdə qəbul imtahanlarından sonra

universitetlərdə 5000-6000 boş yer qalırdısa, 2019-cu ildə ola bilsin ki, yeni sistemlə imtahan zamanı yərlərin 50%-i boş qalsın. Bu mənada kurikulum milli təhsil konsepsiyası kimi, təhsilin məzmununu müəyyən edən əsas sənəd kimi uğurlu olmadı.

- Yeni kurikulumla təhsil almış şagirdlərin universitet təhsili nə dərəcədə "rahat" olacaq, onlar universitetlərdə "özlərini necə hiss edəcəklər" ?

- Tələbə adını qazanan şanslı abituriyentlər universitetlərdə əvvəlki illərin tələbələrindən fərqlənəcəklər. Təhsil standartları əsasən orta məktəbin fənyönümlü, elmyönümlü təhsil standartları üzərində qurulub. Orta məktəbi bitirən şagirdlər qeyd etdiyimiz kimi, şəxsiyyət və qəbul imtahanlarında düşsək tapşırıqların formatı da müəllimlərə hələ tam aydın deyil. Burada müəyyən problemlər yaranı bilər. 2019-cu ildə qəbul imtahanlarında abituriyentlərin nəticələri əvvəlki illərlə müqayisədə xeyli zəif ola bilər. Əgər əvvəlki illərdə qəbul imtahanlarından sonra

xidmət, məhsul qlobal xarakter daşıyır, bu tələbləri nəzərə almadan milli xarakterli nə isə yaratmaq çətinidir (bəlkə də mənasızdır). İstənilən fəaliyyət sahəsində əvvəlcə bu standartları tam mənimsəyib, 100% səviyyəsində tətbiq edə bilsək, deməli, qlobal səviyyədə işləməyə qadirik. Yalnız bundan sonra bu nailiyyətlərin əsasında daha mükəmməl, bütün dünyanın diqqətini cəlb edə bilən, nə isə innovasion və milli xarakterli bir iş etmək olar. Əks halda bunun nəticəsi dünya standartından zəif, diqqəti cəlb etməyən bir iş olar. Məsələn, musiqi sahəsində U.Hacıbəyov, F.Əmirov və ya V. Mustafazadə milli nə isə yaratmaq üçün əvvəl dünya təcrübəsinə yaxşı öyrənmiş, sonda milli ilə bəşəriyyəti əlaqələndirmiş, bu əsasda milli kökə əsaslanan əsərlər yaratdımlar. Bu dünya musiqi tarixində iz qoymuşlar. Eynilə də digər sahələrdə tanınmış soydaşlarımız global səviyyədə bəxib dəyərləri milli irs yarada bilməmişlər. Necə deyirlər, qlobal düşüncə, lokal hərəkət etmək lazımdır. Təhsil sistemi də belədir.

Aşağı səviyyə və az investisiya ilə özünəməxsus, orijinal nə isə yaratmaq mümkün deyil. Buna bəlkə də onilliklər lazımdır, hər halda son 25 ildə bunu edə bilmədik, əksinə elm və təhsildə olanların da müəyyən qismində, təəssüf ki, itirdik. Məsələn, kurikulum sistemini və ya Boloniya prosesini 10 ildir tətbiq edirik, amma hələ də qlobal tələblərdən çox uzağıq, mükəmməl yaratmaq istəyi ilə yaxşı pislə əvəzlədik. Qlobal tələblər səviyyəsinə çatdıqdan (və ya yaxınlaşdıqdan), onların təcrübəsini öyrəndikdən sonra milli, özünəməxsus təhsil sistemi qura bilirik. Əks halda yaratdığımız perspektivsiz təhsil sistemi olacaq, dünya təhsil məkanına inteqrasiya etməyəcək. Yaxın gələcəkdə (təxminən 10 ildə) biz təhsil sahəsində qlobal tələblər heç olmasa 70% səviyyəsində icra etməyə çalışmalıyıq, dünyanın TOP-1000 universitetləri sırasında 2-3 universitetlə təmsil olunmalıyıq. Sonrakı mərhələdə isə tədrisən əldə etdiyimiz nailiyyətləri təkmilləşdirərək, inkişaf etdirərək, daha çox investisiya yatıraraq dünya standartlarına daha yaxın ola bilirik. Büdcəsi milyardlarla dollar olan universitetlə büdcəsi 10 milyon \$ olan milli universitetlərimiz və ya maaşı 10000 \$ olan ailə maaşı 300-400\$ olan ailə maaşımız eyni nəticə verə bilməyəcək (TOP-100 universitetdə işləyən tanınmış professorları bizim universitetlərə dəvət edib 400\$ maaşla işlətsək, nə qədər məhuldar olardıqlar görürsən)? Təsəffüf ki, AMEA-nın da büdcəsi bu gün müasir elmi tədqiqatlar aparmaqdan çox uzaqdır. Bu mənada təhsil və elm sahəsində hələ görüləsi işlərimiz çoxdur. Bəzən mütəxəssislər gileylənirlər ki, bizdə elmə qoyulan vəsait geri qayıtmır. Əgər ağaca gündə 5 litr su verilməli ikən 1 litr su verilsə, bu ağac bar verərmi, xüsusən də ağac bu ağac 25 il belə suvarılıbsa?

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin dəfələrlə qeyd etdiyi kimi, xalqımız istedadlı xalqdır, inanırıq ki, elm-təhsil sahəsində də ölkəmiz inkişaf edərək, dünya səviyyəsinə yaxınlaşacaq, elm və təhsil sahəsində çoxsaylı innovasiyalarla qlobal səviyyədə nailiyyətlərə imza atacaqdır. Düşünürəm ki, "İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsi, daha yaxşı gələcəyin qurulması" mövzusunda həsr olunmuş Ümumdünya Sərgisinin ("Expo-2025") Azərbaycanla keçirilməsi təşəbbüsü öz müsbət həllini taparsa, bu tədbirə həm hazırlıq mərhələsində, həm də sərgidən sonra (əldə edilən təcrübə və məlumatlar, yeni əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılması) ölkəmizdə elmin, təhsilin və insan kapitalının inkişafına yeni təkən verə bilər. Buna ölkəmizin ehtiyacı var, çünki qeyri neft sektorunun inkişafı insan kapitalının səviyyəsindən çox asılıdır.

